

Roman Rosdolsky:

Arbetarna och fäderneslandet

(en anmärkning till ett avsnitt i
Kommunistiska Manifestet)

(Artikeln skrevs 1949 och gavs ut för första gången i International Vol 4, N° 2 1977.)

I

Avsnittet ifråga behandlar arbetarnas inställning **till sitt land**. Där står:

Arbetarna har intet fädernesland. Man kan icke fråntaga dem vad de icke har. Då emellertid proletariatet till att börja med måste erövra den politiska makten, upphöja sig till nationell klass och konstituera sig självt som nation så är det självt ännu nationellt, om också ej i samma mening som bourgeoisin.

Den nationella avskildheten och motsättningarna mellan folken försvinner mer och mer redan med bourgeoisins utveckling med handelsfriheten, världsmarknaden, den industriella produktionens likformighet, och de därtill svarande levnadsförhållandena.

Proletariatets herravälde skall få dem att försvinna ännu fortare. Samfällid aktion, åtminstone av de civiliserade länderna, är en av de första betingelserna för proletariatets befrielse.

I samma grad som den ena individens exploatering av den andra upphäves, i samma grad upphäves den ena nationens exploatering av den andra. Med klassmotsättningarna inom nationen faller den fientliga ställningen mellan nationerna.¹

Och några sidor tidigare säger **Manifestet**:

Proletariatets kamp mot bourgeoisin är att börja med till formen, ehuru icke till innehållet, en nationell kamp. Varje lands proletariat måste naturligtvis först bli färdigt med sitt eget lands bourgeoisin.²

Dessa avsnitt har citerats ett oändligt antal gånger i den socialistiska litteraturen, vanligtvis för att rättfärdiga den socialistiska arbetarrörelsens negativa inställning till borgerlig patriotism och chauvinism. Men många försök har gjorts att mildra avsnittens bistra språk och ge dem en motsatt, nationalistisk innebörd.

¹ Marx/Engels, **Kommunistiska Manifestet**, Arbetarkultur 1976, s 52-53.

² **Ibid**, s 41.

Som exempel på detta kan vi citera den välkände tyske socialdemokratiska teoretikern H. Cunow. I sin bok **Marx' teorier om historia, samhälle och stat** diskuterar han de ovan nämnda avsnitten. Enligt Cunow menade Marx och Engels ingenting annat än följande:

Idag (1848) har arbetaren inget fädernesland, han deltar inte i nationens liv, har ingen del i dess materiella och andliga välstånd. Men en vacker dag kommer arbetarna att få den politiska makten och inta en dominerande ställning i staten och nationen, och då kommer de att, så att säga (?), ha *konstituerat sig själva som nation*, och de kommer också att bli nationella och ha nationella känslor, även om deras nationalism (!) kommer att skilja sig från bourgeoisins.³

Cunows tolkning⁴ snubblar på ett ord, ordet ”ännu” (*”Då emellertid proletariatet... /måste/ konstituera sig självt som nation, så är det ännu så länge självt nationellt”*), vilket tyder på att Marx och Engels inte förväntade sig att proletariatet skulle förbli ”nationellt” i all evighet...

Cunows tolkning blev den allmänt erkända inom den reformistiska litteraturen. Men efter Andra världskriget accepterades den även inom det kommunistiska lägret. Således kan vi läsa i ”Inledningen” till den upplaga av **Manifestet** som publicerades av Stern-Verlag i Wien 1946:

När Marx i det **Kommunistiska Manifestet** säger: 'Då emellertid proletariatet till att börja med måste erövra den politiska makten, upphöja sig till nationell klass och konstituera sig självt som nation, så är det självt ännu nationellt', måste vi förstå att det är just i vår tid som arbetarklassen handlar som en nationell klass, som nationens ryggrad i kampen mot fascismen och för demokrati. Idag kämpar Österrikes arbetarklass för att vinna sitt österrikiska fädernesland genom att skapa ett självständigt, fritt och demokratiskt Österrike.⁵

Denna tolkning är uppenbarligen inte bara densamma som Cunows, utan går till och med längre än den.

Som en fullständig kontrast till dessa nationalistiska tolkningar står vad Lenin skrev i sin berömda essä '**Karl Marx**':

Nationerna är en ofrånkomlig produkt och en ofrånkomlig form för den samhälleliga utvecklingens borgerliga epok. Inte heller arbetarklassen kunde växa sig stark, träda in i sin mannaålder och formeras, utan att 'konstituera sig självt som nation' och utan att vara 'nationell' ('om också ej i samma mening som bourgeoisin'). Men kapitalismens utveckling bryter allt mer ned de nationella skrankorna, förintar den nationella isoleringen och sätter klassmotsättningarna i de nationella motsättningarnas ställe. I de utvecklade kapitalistiska länderna är det därför fullkomligt sant, att 'arbetarna har intet fädernesland', och att 'samfällid aktion' av åtminstone de civiliserade ländernas arbetare är 'en av de första betingelserna för proletariatets befrielse'.⁶

Men inte heller Lenins tolkning är tillfredsställande. Medan, enligt **Manifestet**, proletariatet även

3 **Die Marxsche Geschichts-, Gesellschafts- und Staatstheorie**, vol. II, s 30.

4 Cunow var inte den förste som tolkade **Manifestet** på detta sätt. Liksom så många andra reformistiska uppfinningar så härstammar även denna från revisionismens grundare, E. Bernstein. Han säger i en artikel om *”den tyska socialdemokratin och den turiska oredan”* (*Neue Zeit*, 1896-7, nr. 4, s 11 ff.): *”Uttalandet att proletären inte har något fädernesland förändras där, när och så till vida som han kan deltaga som en fullvärdig medborgare i sitt lands regering och lagstiftning, och kan förändra dess institutioner enligt sina önskningsar.”*

5 Det föll uppenbarligen inte ens författaren till *”Inledningen”* in att de österrikiska arbetarna kanske ville kämpa för socialism i sitt land...

6 V.I. Lenin, *”Karl Marx”*, **Valda verk i 10 band**, band 5, s 255.

sedan det fått det politiska herraväldet ”självt ännu” kommer att vara ”nationellt”, så begränsar Lenin detta ”vara nationellt” till *enbart arbetarrörelsens inledning*, innan arbetarklassen ”träder in i sin mannaålder”. I ett *fullt utvecklat kapitalistiskt* samhälle, säger Lenin, kommer arbetarna mer än någonsin att sakna ett *fädernesland!*...

Så mycket om de olika tolkningarna av dessa avsnitt ur **Manifestet**. Det kanske inte är så underligt att flera socialistiska författare försökte hitta deras verkliga innebörd. Det är desto märkligare att dessa avsnitt med tiden blev en sorts trossatser (ett credo), att man härledde långtgående programmatiska paroller ur dem, trots att man inte till fullo hade förstått innebörden i **Manifestets** ord... Det gäller i synnerhet uttalandet att arbetarna ”inte har något fädernesland”. Det var mycket lättare att ständigt upprepa denna *synbarligen enkla mening*, än att *förklara* och bringa den i överensstämmelse med de socialistiska (och senare kommunistiska) partiernas dagliga *praktik*. Och tyvärr verkade dessa ord mer och mer vederlägga **Manifestets** författare...

II

Vilken är då den verkliga innebörden i **Manifestets** uttalanden? I vilken mening har arbetarna ”intet fädernesland”, och hur kommer det sig att de, till och med efter det att de fått herraväldet, ”ännu [kommer att vara] nationella”? För att besvara denna fråga måste vi först undersöka **Manifestets** terminologi.

Det är välbekant att orden ”nation” och ”nationalitet” inte alltid och överallt används i samma betydelse. På engelska och franska till exempel betyder ”nation” vanligtvis befolkningen i en suverän stat, och ordet ”nationalitet” är antingen en synonym till medborgarskap eller så betecknar det bara en gemensam härstamning och ett gemensamt språk (ett folk - det tyska ”Volk”) - medan båda orden i Tyskland och Östeuropa främst syftar på en gemensam härstamning och ett gemensamt språk.⁷

Särskilt i sina tidigare skrifter använde Marx och Engels nästan alltid orden i den engelska och franska betydelsen. De använde ordet ”nation” i första hand för att beteckna befolkningen i en suverän stat (i undantagsfall använde de också denna term på ”historiska” folk, som till exempel polackerna, som - tillfälligtvis - hade berövats en egen stat). ”Nationalitet” å andra sidan betydde för dem: antingen (1) att tillhöra en stat, det vill säga ett folk som har en stat eller (2) ett rent etniskt samhälle.⁸ Det är därför nästan den enda term de använde vad gäller så kallade ”historielösa folk”, som till exempel de österrikiska slaverna (tjecker, kroater etc) och rumäner, eller ”rester av folk”, som till exempel kelter, bretagnare och basker. Och just denna innebörd av begreppet ”nationalitet” - i klar motsättning till ”nation” (med vilket de menade de folk som hade en egen stat och därför en egen politisk historia) - var den vanligaste i Marx' och Engels' terminologi! Vi citerar några exempel:

Höglandskelterna och walesarna /skrev Engels i tidningen *The Commonwealth* 1866/ är otvivelaktigt andra *nationaliteter* än engelsmännen, även om ingen förlänar dessa rester av folk som sedan länge dött ut titeln *nationer*, lika lite som man kallar de keltiska

7 Karl Kautsky säger angående detta: ”Nationsbegreppet är likaså svårt att avgränsa. Svårigheterna minskas inte av det faktum att två olika sociala formationer betecknas med samma ord, och samma formation med två olika ord. I Västeuropa, med sin gamla kapitalistiska kultur, känner sig folken i en stat nära knutna till den. Där kallas statens befolkning för en nation. I denna betydelse talar vi t.ex. om en belgisk nation. Ju längre österut vi kommer i Europa, ju fler är de delar av nationen som inte vill tillhöra den, som bildar egna nationella samhällen inom den. De kallas också 'nationer' eller 'nationaliteter'. Det vore tillrådligt att bara använda den senare termen om dem.” (**Die materialistische Geschichtsauffassung**, vol. II, s 441).

8 Jämför Marx' tal om Polen från den 22:a februari 1848: ”*De tre makterna /dvs. Preussen, Österrike och Ryssland/ marscherade tillsammans med historien. När de 1846 inlemmade Krakow i Österrike, så lade de beslag på de sista resterna av den polska nationaliteten. ...*” (MEGA, VI, s 408; se även *Gesammelte Schriften*, vol. I, s 247). Liksom i många avsnitt hos Marx och Engels syftar ”*nationalitet*” här enbart på regeringen.

invånarna i Bretagne i Frankrike för en *nation*...⁹

Och i artikeln *Tyskland och Panslavismen* (1855) säger han om de österrikiska slaverna:

Vi kan urskilja två grupper av österrikiska slaver. En grupp består av rester av *nationaliteter*, vars egen historia hör till det förgångna och vars nuvarande historiska utveckling är knuten till utvecklingen av *nationer* av olika ras och med olika språk. . . Följaktligen är dessa *nationaliteter*, även om de uteslutande bor på österrikisk jord, inte på något sätt konstituerade som olika *nationer*.¹⁰

På ett annat ställe säger Engels:

Varken Böhmen eller Kroatien hade styrka att existera som egna *nationer*. Deras *nationaliteter*, som gradvis hade undergrävts av historiska faktorer och därför sugits upp av mer kraftfulla raser, kan förvänta sig att återvinna någon form av självständighet först om de knyter sig till andra slaviska nationer. [Engels syftar här på Ryssland]¹¹

Hur stor vikt Engels lade vid att terminologiskt skilja mellan begreppen ”nation” och ”nationalitet” framgår av artikeln ur *The Commonwealth*, där han gör en skarp åtskillnad mellan ”nationella” frågor och ”nationalitets”-frågor; mellan ”nationella” principer och ”nationalitets”-principer. Han godkände bara den första principen och förkastade energiskt den andra. (Det är välkänt att Marx och Engels felaktigt förnekade att ”de historielösa folken” – tjecker, slovakar, serber, kroater, slovenar, ukrainare, rumäner, etc. – hade någon politisk framtid.)¹²

III

Kommunistiska Manifestet innehåller också ett antal exempel på detta språkbruk. När Marx och Engels exempelvis talar om att de ”nationella industrierna” undergrävs av kapitalismens utveckling,¹³ syftar de uppenbarligen på industrier inom en given stats gränser. ”Nationalfabriker (statsägda fabriker) som det talas om i slutet på den andra avdelningen (s. 55) bör givetvis förstås i samma mening. Och i meningen: ”Oberoende, blott löst förbundna provinser med olika intressen, lagar, regeringar och tullar sammanfördes till *en nation, en regering, en lag, ett nationellt klassintresse, en tullgräns*”,¹⁴ syftar uppenbarligen orden ”*nation*” och ”*nationell*” på staten, det folk som har en stat, och inte på nationalitet i betydelsen härstamning och språk. Slutligen, när Marx och Engels i **Manifestet** talar om proletariats ”nationella” kamp, så betyder det något helt annat än de reformistiska och ny-reformistiska tolkningarna. Detta framgår tydligt ur följande stycke, som beskriver den proletära klasskampens ursprung:

”I början kämpar de enskilda arbetarna, sedan arbetarna vid en fabrik, sedan ett helt facks arbetare på en plats mot den enskilda borgaren, som direkt utsuger dem. . . Men det behövs blott denna förbindelse för att centralisera de många lönestriderna, som överallt har samma karaktär, till en *hela landet* omfattande [på engelska 'national' – öa] klasskamp.”¹⁵

Här likställs proletariats ”*nationella*” kamp, det vill säga den kamp som förs i hela statens

9 Grünbergs Archiv, VI, s 215

10 *Gesammelte Schriften*, I, s 229.

11 *Revolution und Kontrarevolution in Deutschland*, s 62 ff.

12 Se min uppsats: ”Fr. Engels und das Problem der 'geschichtslosen' Völker” i *Archiv für Sozialgeschichte*, IV, s 87-282.

13 **Kommunistiska Manifestet**, s 31.

14 *Ibid*, s 32-33.

15 *Ibid*, s 37-38.

omfattning, med klasskampen, eftersom bara denna centralisering av arbetarnas kamp i hela staten skulle kunna ställa arbetarna som klass mot borgarklassen som *klass* och ge kampen en *politisk* prägel.¹⁶ När Marx och Engels, för att återvända till det avsnitt som citerades i början, talar om proletariatets kamp mot bourgeoisin som varande till ”att börja med nationell”, tänkte de uppenbarligen på en kamp som till att börja med förs inom en *enskild stats* ramar. Detta framkommer av den förklaring de ger, enligt vilken ”varje lands proletariat måste naturligtvis först bli färdigt med sitt eget lands bourgeoisin”. Men ur denna synvinkel får påståendet att proletariatet upphöjer sig ”till nationens ledande klass”, att den konstituerar sig själv som ”nation”, också en helt annan mening. Enligt det påståendet måste proletariatet först vägledas av existerande nationsgränser. Det måste upphöja sig till den ledande klassen inom de existerande staterna! Det är därför proletariatet till att börja med kommer att vara ”ännu nationellt” – ”om också ej i samma mening som bourgeoisin” – ty borgarklassens vill skilja folken från varandra politiskt och med hjälp av sitt eget land exploatera främmande länder. Men en segrande arbetarklass kommer ändå från början att verka för att avskaffa fiendskapen mellan nationer och motsättningarna mellan folk. Med hjälp av sin mak kommer det att skapa förhållanden där ”den fientliga ställningen mellan nationerna” försvinner ”med klassmotsättningarna”. Utifrån denna, och endast denna, ståndpunkt kan man förstå vad den unge Engels menade när han skrev om nationalitetens ”avskaffande” eller ”tillintetgörande”: förvisso inte ”avskaffande” av befintliga etniska och språkliga samhällen (det hade varit absurt!), utan av politiska avgränsningar mellan folk.¹⁷ I ett samhälle där (med **Manifestets** ord) ”den offentliga makten /förlorar/ sin politiska karaktär” och staten som sådan vittrar bort, där kan det inte finnas utrymme för separata ”nationella stater”!...

Vi anser att vår analys av **Manifestets** terminologi är mer än bara språkvetenskapligt ”hårklyveri”. Den har visat att avsnitten ifråga i första hand handlar om ”nation” och ”nationalitet” i *politisk* mening och därför är oförenliga med tidigare tolkningar. Detta gäller speciellt Cunows fullkomligt godtyckliga och spetsfundiga förklaring. Han försökte härleda en speciell ”Proletär nationalism” från **Manifestet** och reducerade arbetarrörelsens internationalism till en strävan efter internationellt samarbete mellan folken.¹⁸ Men **Manifestet** förkunnade inte heller att proletariatet skulle vara

16 Jämför **Den tyska ideologin**: ”Bourgeoisin är redan därigenom att den är en klass och inte längre ett stånd tvingad till att organisera sig nationellt och inte bara lokalt och att ge sitt gemensamma intresse en allmän form.” (Ur Karl Marx, **Människans frigörelse**, Aldus 1965, s 166)

17 I enlighet med detta skrev Engels 1846: ”Endast proletärererna kan avskaffa nationaliteten; endast det uppvaknande proletariatet kan tillåta olika nationer att förbrödras.” (**MEGA**, IV, s 460) På samma sätt hänvisar man i **Den tyska ideologin** till proletariatet som en klass som ”redan. . . är ett uttryck för den begynnande upplösningen av alla klasser, nationaliteter osv. inom det nuvarande samhället. . . som redan är utan nationalitet” (**op cit**, s 174 och 165). Se även **MEGA**, V, s 454).

18 Höjdpunkten i Cunows felläsning av **Manifestet** är kanske följande stycke i hans bok:

”Och det är precis lika orimligt att från uppmaningen 'Proletärer i alla länder förenen eder!' dra slutsatsen. . . att Marx ville säga att arbetaren står utanför det nationella samhället. Inte mer än att uppmaningen 'Journalister, läkare, filologer, etc., ena er i internationella fackföreningar för att genomföra era uppgifter!' betyder att medlemmarna i dessa yrkesföreningar inte skulle känna sig knutna till sin nationalitet. . . (**Op cit**, II, s 29).

Se till exempel Marx **Till Kritiken av det Socialdemokratiska Gothaprogrammet**, 1875. Punkt 5 i Gothaprogrammet lyder:

”Arbetarklassen verkar för sin befrielse att börja med inom ramen av den nuvarande nationella staten, medveten om att det nödvändiga resultatet av dess strävan, vilken är gemensam för arbetarna i alla kulturländer, kommer att vara den internationella folkförbrödringen.”

Om detta sa Marx:

”Lasalle fattade i motsats till **Kommunistiska Manifestet** och till all tidigare socialism arbetarrörelsen från den trängsta nationella ståndpunkt. Häri följer man honom, och det sedan Internationalen verkat! Det förstås alldeles av sig självt, att för att över huvud kunna kämpa måste arbetarklassen organisera sig hemma hos sig **som** klass och att hemma i landet är den omedelbara skådeplatsen för dess kamp. Så till vida är dess klasskamp, icke till innehållet men, som **Kommunistiska Manifestet** säger, 'till formen' nationell. Men 'den nuvarande nationella statens ram'— exempelvis tyska rikets — står själv i sin tur ekonomiskt 'inom ramen' av världsmarknaden, politiskt 'inom ramen' av statssystemet. Första bästa köpman vet, att den tyska handeln samtidigt är utländsk handel, och herr Bismarcks storhet består ju just i en

likgiltig för nationella rörelser, att det skulle visa en sorts "nihilism" i frågan om nationalitet! När **Manifestet** säger att arbetarna "inte har något fädernesland" syftar det på den borgerliga nationalstaten, inte på nationalitet i etnisk mening. Arbetarna "har intet fädernesland" därför att de, enligt Marx och Engels, måste se den borgerliga nationalstaten som en mekanism för deras förtryck.¹⁹ Och efter att de har fått makten kommer de inte heller att ha något 'fädernesland' i politisk mening, så till vida som de olika socialistiska nationalstaterna *bara kommer att vara fenomen i ett övergångsstadium på vägen till det klasslösa och statslösa framtida samhället*, därför att uppbygget av ett sådant samhälle *bara är möjligt i internationell skala!* Den "opartiska" tolkning av **Manifestet** som var vanlig i "ortodoxa" marxistiska kretsar har alltså inget berättigande. Det faktum att denna tolkning på det hela taget inte tillfogade den socialistiska rörelsen någon särskild skada, och i viss mening till och med befrämjande den, beror på att den — om än på ett förvirrat sätt — återspeglade *arbetarrörelsens medfödda kosmopolitiska tendens*,²⁰ dess ansträngningar att överbrygga den nationella inskränktheten och den "nationella avskildheten och motsättningarna mellan folken". Men i denna mening stod den mycket närmare marxismens och **Manifestets** anda än de nationalistiska tolkningar som Bernstein, Cunow och andra gjorde.

Översättning: Göran Källqvist (smärre korrigeringar gjorda av översättaren i augusti -06, och februari -09.).

*slags internationell politik. Och vartill reducerar tyska arbetarpartiet sin internationalism? Till medvetandet att resultatet av dess strävan 'kommer att vara den internationella folkförbrödnigen' – en från det borgerliga frihets- och fredsförbundet lånad fras, som är avsedd att gå som ekvivalent för arbetarklassernas internationella förbrödring i den gemensamma kampen mot de härskande klasserna och deras regeringar. Om tyska arbetarklassens internationella funktioner alltså inte ett ord!" (Marx, **Till kritiken av det socialdemokratiska Gothaprogrammet**, Frams förlag, 1926, (nyutgåva 1970), s 21-22.)*

19 I en av sina anteckningsböcker citerade Marx ur Brissot de Warville:

"Det finns en insikt som bara de som utarbetar utbildningsplaner för folket anar – att det inte kan finnas några dygder eftersom tre fjärdedelar av folket inte äger något; ty utan egendom har folket inget land, utan ett land är allt mot dem, och de måste för sin del vara beväpnade mot allt.. Eftersom detta är lyxen för tre fjärdedelar av det borgerliga samhället, så följer det därav att dessa tre fjärdedelar varken kan ha religion eller moral eller tillgivenhet till regeringen. . ."
(MEGA, VI, s 617.)

20 I sitt brev till Sorge 12-17 september 1874* skrev Engels om 'Proletariatets gemensamma kosmopolitiska intressen'. Detta är en intressant kontrast till den nedsättande betydelse som ordet "kosmopolit" har fått i Sovjetunionens politiska vokabulär.

(*Marx/Engels, **Brev i urval**, Gidlunds 1972, s 128.)